

Csúry Bálint, a dialektológus

Csúry Bálint a magyar dialektológiának egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb alakja. Ez a kijelentés eléggé merész, de nem ok nélküli. A következőkben — ezt a kijelentést igazolva — Csúry Bálint munkásságát, elveit, tevékenységét és hatását igyekszem röviden bemutatni.

Ritka a városból jött dialektológus. A 10 éves korig megszerzett alapnyelv- (járás) ad egyféle biztonságot a dialektológus számára. Felsőőr, Marosmagyaró, Nagymon, Mihályi, Bük, Doboz, Nagykőrű... — sorolhatnánk azokat a helyeket, amelyek a 20. század magyar dialektológusait elindították. Ismeretes, hogy minden helyi nyelvjárásnak van saját normája (VÉGH 1959). Ezt a normát az adott helyi nyelvjárást beszélők gyakori és folyamatos kapcsolatrendszere tartja fenn és biztosítja. Csúry 10 éves koráig Egriben lakott. Vernakuláris nyelve ennek a paraszti gazdálkodást folytató életformának a nyelve. Itt szívta magába azt a református szellemiséget, amely a tisztességgel elvégzett munkát helyezi életének középpontjába (Isten után, természetesen). Itt tanulta megismerni a világot, s ennek a világnak a nyelvi képe lett az alapélménye. A világ nyelvi képe ugyanis „nem más, mint azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló értékeket vallanak” (BAŃCZEROWSKI 2006: 197).

Csúry Bálint életében a kolozsvári egyetem döntő fontosságú volt. Ez az a hely, ahol kiváló fonetikai képzést kap (ez látható későbbi munkáiban), ahol találkozik Gombocz Zoltánnal, akivel ismeretsége, barátsága majd a Magyar Nyelv köréhez vonzza, s akinek affinitása a népnyelvkutatáshoz felbátorítja Csúry ez irányú érdeklődését. Kolozsvárt tökéletesíti németnyelv-tudását, itt ismeri meg a német dialektológiai szakirodalmat. Itt alakulnak ki — már egyetemista korában — azok az alapelvek, amelyek népnyelvi búvárlatait később is jellemzik: „a jelenségek mélybehatoló vizsgálata, legaprólékosabb megfigyelése” — emeli ki nekrológiájában SZABÓ T. ATTILA (1941: 2). Az 1912-ben publikált könyvismertetésében (az ismertetésen túlnyúlóan) ezek az elvek mutatkoznak meg (CSÚRY 1912).

Szintén fontos állomás Csúry tudományos fejlődésében a Wörter und Sachen (1909–1942) hatása, a (részben) ennek szellemében dolgozó finn és észti kutatások megismerése. A dolgoknak a maguk komplexitásában való szemlélése, a

nyelvi tényeknek a valóság elemeivel való szembesítése, a nyelvészet mint a kultúra szolgálóleánya, a nyelvészet mint a népiségtudomány része, ahol a rokon tudományok részletei és az eredményei egymásba épülnek, s ezáltal egy nagyobb egészet, az emeltebb szintű közös tudást szolgálják — ez válik ideává számára. Csűry teljesen benne él kora népnyelvkutatásának fő sodrásában: figyeli a németeket, a finneket, de egész Európát is (vö. 1936: 16–17: széles kitekintés az európai nyelvatlaszokra, 1939: 3–4).

Itt egy kis kitérőt kell tennünk. 1936-ban jelent meg LAZICZIUS GYULA összefoglalása A magyar nyelvjárások címmel (még ebben az évben ismertette Csűry Bálint), amely a dialektológia fejlődésének szakaszait a következő korszakbeosztásban tárgyalja:

1. a romantikus szógyűjtés szakasza (idioticonok),
2. a dialektológia a nyelvészek kezébe kerül (Andreas Schmeller: Bayerisches Wörterbuch),
3. a nyelvatlaszok kora (Georg Wenker, Jules Gillieron).

Az európai törekvésekkel párhuzamosan mutatja be LAZICZIUS a magyar dialektológia útját, s ennek során egyértelműsödik, hogy Magyarországon hiányzik a nyelvatlasz. Csűry látja a magyar nyelvjárás kutatás előtt álló feladatot: „a magyar nyelvbúvárlatnak is el kell jutnia végre módszereiben és célkitűzéseiben a népnyelv monográfia-szerű feldolgozásának fokához s az ezt szükségszerűen kiegészítő »nyelvatlaszok korához«” (CSŰRY 1939: 4).

Hiába azonban a jó felkészülés, ha a körülmények csak kevésbé kedveznek a tudományos munkálkodásnak. De Csűry még középiskolai tanárságának húsz éve alatt is felfedez egy olyan területet, amely a dialektológiának máig is a kevésbé kutatott terepe: a népi hanglejtések területét (vö. FODOR 2001: 347). A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái című terjedelmes tanulmánya (CSŰRY 1925) nemcsak dialektológiai, hanem általános fonetikai szempontból is máig hivatkozott alapmű (vö. pl. VARGA 2009). Szintén egyedi és máig nem követett kutatási irány a nyelvjárás fonetikában a magánhangzók nazalizálódásának problematikája (CSŰRY 1926).

Élete fordulatot vesz, amikor 1932-től a debreceni egyetem magyar nyelvész professzorává lesz. Az ezt követő alig tíz évben születik meg a Szamosháti szótár 1–2. (1935–1936), mintegy az elmélet és a gyakorlat szintéziseként, majd 1936-ban A népnyelvi búvárlat módszere című munka mint a gyakorlatból fakadó elmélet és iránymutatás kézikönyve.

Csűry e l v e i v e l kapcsolatban már megjegyeztük, hogy korán kialakultak. Példa erre a már idézett 1912-es ismertetése, ahol alapelveként szögezi le: a nyelvi anyag pontos (fonetikus átírású) írásbeli feljegyzése, vagyis a p o n t o s s á g alapkövetelmény. Ám a folytatásban már a következőket olvashatjuk: „A nagyszülék másképp beszélnek, mint az unokák és szülék. E különbségek bepillantást engednek a nyelvjárás történetének egymásutánjába” (425), tehát:

figyelem a nemzedéki különbségekre, továbbá, hogy a nyelvjárás a nyelvtörténet számára hasznos adalékokkal szolgálhat. A következő lapon pedig ezt írja: „A szókincset lehető teljességében kell összegyűjteni. Egy vidék szókincse tárgyi csoportokban világos képe a népéletnek. Íme, a nyelvjárástudomány magasabb értelemben a néprajzhoz vezet” (426), vagyis: a nyelvjárástudomány a népiségtudomány része, szoros kapcsolatban áll a néprajzzal. A pontosságnak ez a kiemelt státusza nyilvánul meg a Szamosháti szótárban is: „szótáramban csak olyan adatok fordulnak elő, melyeket saját fülemmel hallottam” (1935–1936: 3), ennek hiányát emeli ki a korábbi nyelvjárási közlésekben: „tökéletlen, következetlen s ennél fogva megbízhatatlan bennük a fonétikus írás (...) a megbízhatóan följegyzett népnyelvi szöveg sohasem avul el” (CSÜRY 1936: 22). Ezért ad a Búvárlat (1936) 42. oldalán egy fonetikus lejegyzést segítő átírási rendszert.

Csúry számára az elérhető teljesség is követelmény: „A szótár anyagának gyűjtésében az volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen (...) szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet és szókincséről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze” (1935–1936: 4).

Csúry Bálint számára a (nép)nyelv a nemzeti önazonosság hordozója. Ma, amikor azt látjuk, hogy a multikulturalizmus készséges elfogadása milyen problémákat okoz, s hogy olyan országok, mint Anglia, Franciaország, Németország intézkedéseket hoznak, illetve terveznek bevezetni az adott ország kultúrájának védelme érdekében, jogosnak vélem az áthallást, amely Csúry szavainak olvastán felmerül: „fájdalommal kell tapasztalnunk a magyar lelkiségből egy olyan vonás hiányát, amely a legnagyobb megtartó erők közé tartozik. Ez a vonás a faji öntudat [ma inkább: nemzeti önismeretet mondanánk — H. A.] ellenőrző és megőrző ereje” (1936: 8). „Nyelve, s a vele szervesen összefüggő költészete, hitvilága, világnézete és kialakult magán és társadalmi szokásainak összege [= kultúra — H. A.] valamely nép legjellemzőbb, legsajátabb, legeredetibb vonásai” (9). A világ nyelvi képe és a kultúra szorosan összefügg — állítja JANUSZ BAŃCZEROWSKI több tanulmányában (vö. pl. 2006). Amelyik nép feladja a kultúráját, annak előbb-utóbb a nyelve is elszegényedik. A népnyelv kutatásában és megőrzésében, mondja Csúry, „a néplélek tudatos és intézményes önvédelme nyilatkozik meg” (1936: 9).

A néprajzi háttér fontossága folyamatosan jelen van Csúry gondolkodásában: „ezzel tesszük teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókincse él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan” (1935–1936: 13). Csúry többek között a *holttetem* 'a test valamely részén támadt érzéketlen, kemény göb' szó néprajzi háttérének bemutatásával világítja meg a szónak ezt a népi jelentését (1935–1936: 14). Útmutatójában szintén hangsúlyozza a két tudomány-

ág egymásra utaltságát: „a gondos népnyelvi gyűjtés egyúttal a néprajznak is hasznos adalékokat szolgáltat és viszont” (1936: 16).

Csűry elvei elvezetnek a kommunikatív dialektológia felé. Napjainkban a szociolingvisztikától megérintett dialektológia különös figyelmet szentel a változatok kérdésének, továbbá a nyelvi megnyilvánulásoknak a kommunikációban elfoglalt helye kérdésének. Csűry ebben is mintaadó és előremutató: „szótáramban pontosan megjelölöm a szó vagy jelentés használatának körét is, pl. ilyenformán. Öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédében, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben. Megjelölöm továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszőben vagy keletkezőben van; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő; hogy ritkán vagy csak egyetlen egyszer hallottam”. Fordítsuk ezt le napjaink dialektológiai zsargonjára: Csűrynél egyértelműen megjelenik és megjelölődik a szavak szociális érvénye, kommunikatív értéke, a nyelvjáráson belüli rétegnyelvi besorolása, stílusminősítése. Ahogyan ezt a Magyar dialektológiában megfogalmaztam: a nyelvi változatok sokszínűségének széles körű bemutatása természetes tartozéka a Szamosháti szótárnak, s ez a szál elvezet a kommunikatív dialektológiához (HEGEDŰS 2001: 405–406).

Csűry szervező tevékenysége sajnálatos módon csak igen rövid időre terjedhetett ki. Az 1932-ben kinevezett professzor számára nyilvánvaló volt, hogy a kutatómunkához tanítványok kellene, olyan munkatársak, akik az általa kitűzött célokért az általa képviselt elvek alapján dolgoznak. Állhatatosan kereste azokat a fiatalokat, akik programjának megfelelőek. Imre Samu „beszervezése” jó példája ennek az „emberhalászatnak”: „egyfajta enyhe professzori erőszak hatására lettem nyelvész” (IMRE 1991: 98). „Rendkívül nyájas, kedves egyéniségével maga köré vonzotta tehetségesebb hallgatóit és megkedveltette velük a magyar nyelvtudományt, közelebből a magyar népnyelvkutatást. (...) Kedves tanítványai minden dolgukban bizalommal fordulhattak hozzá. Ha kellett, segített, ha kellett, néhány szóval vigasztalt és kitartásra, munkára ösztönzött. Nagyban e tulajdonságainak köszönhető, hogy néhány év alatt mintegy 30 kutatót indított el a magyar népnyelv bűvárlására” (VÉGH 1941: 234). Csűry tudta azt is, hogy a kutatómunkához a célok és kutatási terepek kijelölése is kell, továbbá segítség az elinduláshoz. Ezt adja meg a Bűvárlatban (1936), ahol összefoglalja a népnyelvi kutatás elveit, folyamatát az adatközlők kiválasztásától kezdve a gyűjtött anyag feldolgozásáig és értékeléséig. Ahhoz, hogy a kutatómunka személyektől függetlenül is működjék, meg kell szervezni az intézményes hátteret. Ez is megtörténik a Magyar Népnyelvkutató Intézet (1938) debreceni létrehozásával. Végül: a kutatómunka eredményeit meg kell mutatni. Erre szolgált a Magyar Népnyelv 1939-től, továbbá rádióelőadások, gyűjtőtáborok, versenyek szervezése.

Az 1938-ban létrehozott Népnyelvkutató Intézet programjában a következők szerepeltek: a debreceni népnyelv szótárának létrehozása, a magyar nyelvatlasz

munkálatainak megindítása, szókincsgyűjtés új regionális szótárok létrejöttéhez, az elszakított területeken élő magyarság nyelvének tanulmányozása, helynevek gyűjtése (CSÜRY 1939). Ezek a tervek a következő évtizedekben többé-kevésbé meg is valósultak, s ez bizonyítja, hogy Csűry a népnyelvkutatáson belül a legfontosabb terepeket jelölte ki. A magyar nyelvjárások atlaszát és az Új magyar tájszótárt Csűry debreceni professzor utóda, BÁRCZI GÉZA karolta fel, a földrajzi nevek gyűjtése és tudományos kutatásra való közlése (mintegy 30 évnyi megtorpanás után) éppen napjainkban kap új erőre a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005-ben megjelent Debreceni civis szótára a debreceni népnyelvet a maga gazdagságában tárja elénk, s ezzel teljesíti a Csűrytól megfogalmazott kívánalmakat.

Ha értékelni akarjuk Csűry Bálint jelentőségét, legjobb, ha az őt igazán ismerő, esetenként kritikát is megfogalmazó tanítványt, IMRE SAMUT idézzük: „A magyar nyelvjáráskutatás — s így közvetve az egész magyar nyelvtudomány — történetében Csűry Bálint elévülhetetlen érdemeket szerzett. Személyes példamutatással, szívós, célratörő munkával (...) mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást (...) végső konklúzióként csak a legteljesebb elismeréssel adózhatunk mindazoknak az elméleti, módszertani, nevelői és szaktudományi eredményeknek, amelyeket Csűry Bálint a dialektológia területén — viszonylag rövid idő alatt — elért” (1971: 18–19).

A Magyar Nyelvtudományi Társaság emlékérmét és díjat alapított Csűry Bálint tiszteletére. Ezt azok a kutatók kaphatják, akik a nyelvjárási gyűjtőmunkával érdemeket szereztek. A Társaság rendszeresen és folyamatosan kiadja a Csűry-érmét. Voltak és vannak tehát, akik Csűry munkásságát folytatják. Remélem, lesznek is.

HEGEDŰS ATTILA

Irodalom

- BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2006): A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130: 187–197.
- BÁRCZI GÉZA szerk. (1968–): *A magyar nyelvjárások atlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSÜRY BÁLINT (1912): A nyelvjárás-kutatás módszertanához. *Magyar Nyelv* 8: 421–427.
- CSÜRY BÁLINT (1925): A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 1–21.
- CSÜRY BÁLINT (1926): Nasalisatio jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 22: 336–340.
- CSÜRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSÜRY BÁLINT (1936): *A népnyelvi bűvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.

- CSÚRY BÁLINT (1939): Mit akarunk? *Magyar Népryelv 1*: 3–6.
- FODOR KATALIN (2001): A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 325–350.
- HEGEDŰS ATTILA (2001): A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 375–408.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU (1991): „...Nagyon nem szerettem a nyelvtant”. In: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNA–KONTRA MIKLÓS szerk.: *A nyelvészetről — egyes szám, első személyben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 95–105.
- LAZICZIUS GYULA (1936): *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (2005): *Debreceni cívis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. Debrecen.
- SZABÓ T. ATTILA (1941): *Csúry Bálint emlékezete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 56. Budapest.
- VARGA LÁSZLÓ (2009): A magyar „hullámzatos hanglejtésforma”, és amit a hangsúlyról elárul. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk.: *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba, PPKE BTK. 31–46.
- VÉGH JÓZSEF (1941): Csúry Bálint. *Nyelvtudományi Közlemények 51*: 232–240.
- VÉGH JÓZSEF (1959): *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.